

В. У. Азарка

Малыя абзацы ў мастацкім тэксце Кузьмы Чорнага

На ўроках роднай мовы школьнікі павінны вучыцца якасна ўспрымаць і самастойна ствараць тэксты, адпаведныя разнастайным жыццёвым сітуацыям. Дасягненне пастаўленай мэты немагчыма без аналізу структуры і абзацавай будовы тэкстаў, без знаёмства са сродкамі тэкставай сувязі. Аўтары падручніка па беларускай мове для старэйшых класаў абмяжоўваюцца толькі агульным азнаямленнем вучняў з паняццем абзац: “Абзац — частка друкаванага або рукапіснага тэксту ад аднаго чырвонага радка да другога. Абзац складаецца з аднаго або некалькіх сказаў і характарызуецца адзінствам і адноснай закончанасцю зместу. Памер абзаца звычайна залежыць ад задумы аўтара, стылю яго апавядання, манеры выкладання думак, жанравых асаблівасцей твора” [1, с. 212].

Падкрэслім, што пры падзеле тэксту на абзацы пісьменнікі ўлічваюць як аб’ектыўныя, так і суб’ектыўныя фактары. Аб’ектыўныя фактары абумоўліваюць вылучэнне абзацаў, якія выконваюць інфармацыйна-сэнсавую функцыю. Як правіла, такія абзацы будуцца па тэматычным прынцыпе: графічнае выдзяленне тэкставых адрэзкаў абумоўлена зменай тэмы, звязанай са зменай месца, часу і суб’ектаў дзеяння, аб’ектаў апісання, са зменай функцыянальна-сэнсавых маўленчых формаў (апісання, апавядання, разважання) і інш. Такі падзел спрашчае ўспрыняцце тэксту, бо чытач не адчувае супярэчнасці паміж сэнсам тэкставага адрэзка і яго знешнім афармленнем:

Лес стаяў высока. Мясцовасць ішла да яго ўгору. Па гэты бок лесу, схаваная ў нізкарослых зарасніках, мінаючы каменні і ўзгоркі,

імчалася ручаіна. Паўз яе, скрозь краем лесу, вілася добра вытапаная сцежка. Змрок і цішыня панавалі тут.

Было яшчэ гадзіны дзве да вечара, сонца яшчэ толькі падыходзіла да лесу, калі на гэтай сцежцы з'явіўся чалавек. Ён быў шыракаплечы, на выгляд здаровы. Боты яго былі ў высахлай на іх зямлі. Нягледзячы на гарачыню, на ім была накінутая наапахкі жаўтаватая, злінялая салдацкая целагрэйка. Гэтая кароценькая вопратка была паношана: месцамі ўнізе ў ёй вісела, з-над адпоратай падшыўкі, вата. Ішоў чалавек наволі, стомленай паходкай. Адразу відаць было, што гэты чалавек спрацаваны. Твар яго быў вельмі малады. Наўрад ці было яму нават дваццаць чатыры гады, у кожным разе не больш. Але дзіўная справа: ён быў апусклівы, няголены. Барада і вусы раслі няроўна і нягуста. Чалавек нёс на плячы палавіну, відаць, знойдзенай на дарозе дугі <...> [2, т. 5, с. 90].

Графічнае аддзяленне аднаго адрэзка тэксту ад другога абумоўлена тэматычна: Кузьма Чорны пераводзіць увагу з апісання наваколля на апісанне галоўнага героя рамана — Міхала Тварыцкага. Плаўнасць гэтага пераходу падкрэслівае сэнсавая залежнасць другога абзаца ад першага, абумоўленая ўжываннем указальнага займенніка ў словазлучэнні на гэтай сцежцы.

Сегментацыя тэксту на абзацы не толькі дазваляе размяжоўваць асобныя тэкставыя адрэзкі, а і пры неабходнасці падкрэслівае іх сэнсавую значнасць. Заўсёды, нават пры беглым, павярхоўным праглядзе тэксту, прыцягваюць увагу малыя абзацы аб'ёмам 1-2 радкі, асабліва калі невялікі тэкставы адрэзак падзелены на некалькі абзацаў ці малы абзац змяшчаецца аўтарам паміж двума вялікімі. Такія абзацы выконваюць ролю своеасаблівых арыенціраў, якія дапамагаюць лепш зразумець размеркаванне і арганізацыю тэкставага матэрыялу:

Вестка аб смерці тэлефаніста дайшла ў яго вёску зімою.

У той дзень яго стары бацька прагнуўся рана, калі яшчэ было цёмна.

Ён паволі злез з палатак, абуўся і, уздзеўшы кажушок, пайшоў з ліхтаром у гумно дамалочваць учарашні посад жыта.

Распусціўшы снапы, ён прабіў іх на абодва бакі цэпам і стаў выбіраць кулі.

Скрозь шамятанне саломы пачуўся яму шум крокаў па снягу [2, т. 1, с. 60].

Абзацы звязаны паміж сабой трывалай структурнай і сэнсавай сувяззю і разам уяўляюць абзацавы комплекс, прысвечаны раскрыццю адной з падтэм тэксту. Сегментацыя тэкставага адрэзка на малыя аднаказавыя абзацы дазволіла пісьменніку акцэнтаваць увагу на змесце кожнага сказа і падкрэсліць адносную самастойнасць мікратэмы.

Калі такі абзац афармляе малое тэматычнае адзінства, то ён выконвае адначасова дзве функцыі — функцыю афармлення тэмы і функцыю выдзялення:

Вецер зганяў пакурчаныя лісткі з дрэваў — чорныя, апошнія. Дзьмуў сіверам з сініх палёў. На картапляніку ў зацішку маўчалі сабакі, коні пасталі на сена.

Пад вечар Юзік вучыўся калоць дровы. Юрка стаяў каля яго, залажыўшы рукі ў кішэні [2, т. 3, с. 421].

Праз падзел на абзацы Кузьма Чорны размяжоўвае раскрыццё розных тэм: у першым абзацы апісваецца наваколле, а ў другім — дзеянні персанажаў.

Змест суседніх абзацаў-сказаў можа супастаўляцца ці супрацьпастаўляцца:

Качагар бачыць з свайго месца чалавека з жоўтымі віламі пры самай дарозе і ківае яму галавою.

Чалавек глядзіць і смяецца...

Машыніст рвануў шнурок, і жалезны крык страсянуў туманнае поле [2, т. 1, с. 103].

Сродкам тэкставай сувязі прыведзеных абзацаў выступае сінтаксічны паралелізм. Графічнае выдзяленне кожнага сказа паказвае на яго сэнсавую самастойнасць і акцэнтуюць увагу на адрозненнях паміж імі: пісьменніка цікавіць, як персанажы рэагуюць на адну і тую сітуацыю. Аб'яднанне гэтых сказаў у

адзін абзац падкрэсліла б тое, што іх аб'ядноўвае — адзінства месца, часу і ўзаемаабумоўленасць дзеянняў.

На абзацавую будову некаторых аповяданняў Кузьмы Чорнага паўплывалі імпрэсіянісцкія традыцыі: імкненні перадаць суб'ектыўныя адчужанні, мімалётныя ўражанні і настроі і адлюстраваць рэальнасць у яе рухомасці. У такіх выпадках суб'ектыўнае ўражанне мастака ад рэальных прадметаў і з'яў займае галоўнае месца і пераважае над аб'ектыўным пачаткам [3, с. 109]:

Абшар зямлі — як мора, змрок і святло — як хвалі.

Дзень ідзе, паўзе з яснага поля.

За кіламетраў пяць горад адазваўся новаму дню. Зазваніла, загуло, абарвалася.

Дрэмлюць кусты, тлее вуголле. Агонь пацягнуўся ў перадсмяротнай млосці: патухне — блісне. Блісне-патухне. У кустах смяецца вада ранішнім смехам:

Люг-бр, люг-бр...

Людзі ля вогнішча гоняць ад сябе апошнюю дрымоту [2, т. 1, с. 267-268].

Такі падзел на абзацы абумоўлены аўтарскім успрыняццем асобна схопленых уражанняў і жаданнем зрабіць кожны сказ маментальным і дакладным здымкам адчуванняў, пачуццяў лірычнага героя.

Абзац, які ўзнікае ў выніку графічнага вылучэння часткі папярэдняга тэкставага адрэзка, выконвае, акрамя інфармацыйна-размеркавальнай, яшчэ і эmfатычную функцыю (функцыю выдзялення):

А Павал выцягнуў з паліцы кніжку і найшоў у ёй адрас свайго былога начлежніка.

У яго ж паперах з'явіўся новы запіс:

“Зусім знішчыць бльнікавы межы”...

У наступныя ночы ў Паўлавай хаце многа гаварылі над гэтым запісам. Многа раз збіраліся яго выкасаваць. І можа сапраўды выкасоўць. І не адзін раз можа будуць яго зноў запісваць, і не адзін раз выкасоўваць.

Няважна.

Важна тое, што ўласнаю рукою, ад уласнай сьвядомасці, ён раз ужо быў утворан, гэты запіс.

У наступныя ночы зноў галасілі ў бэльнікавых межах ваўкі; у наступныя дні зноў падымаў вецер саламяны крык на віхрастай галаве вёскі.

Няважна.

Важна тое, што ў віхрастай галаве ёсць веда:

“На свеце існуе тое, чалавекам створанае, чым можна заглушыць воўчыя галасы ў бэльнікавых межах і саламяны крык вёскі пад ударамі буйнага ветру” [2, т. 1, с. 172].

Выдзяленне аднаго слова ў абзац паказвае на яго сэнсавую значнасць, парушае прывычны рытм і абумоўлівае экспрэсіўнасць усяго тэкставага адрэзка.

Часам сегментацыя на абзацы выяўляе эмацыянальнасць выказвання:

Вецер плыве, і музыка грае. Яскрава гараць агні над горадам. Плывуць з ветрам з поля ціхія песні, ходзяць над зямлёй хмары, і імкнецца жыццё на зямлі. Гавораць людзі,носяць радасць і смутак, смяюцца і плачуць. Б’ецца з пустаты глыбіня, з-над смутку — радасць.

Жыццё ты маё шырокае без краёў, глыбіня мая бяздонная!.. [2, т. 1, с. 309].

Вылучэнне сказа ў абзац дапамагае падкрэсліць экспрэсію выказвання, выразіць псіхалагічны стан аўтара, перадаць яго захапленне жыццём.

Экспрэсіўныя абзацы, як правіла, маюць свае структурныя асаблівасці (паўторы, пропускі слоў, клічную інтанацыю), якія адрозніваюць іх ад суседніх абзацаў і дазваляюць выдзеліць з кантэксту:

Глінішчы плачуць маўклівацю; гліна з іх ляжыць пры дарозе. І смяецца, і маўчыць, і плача, і пакутуе, і цешыцца зямля.

Зямля, зямля!

І званы гучаць, і гром шырыцца, і цішыня ляжыць [2, т. 1, с. 359].

Клічная інтанацыя, паўтор слова зямля, адметны падзел на абзацы — усё гэта ўдзельнічае ў перадачы пачуццяў лірычнага героя апавядання.

У некаторых выпадках малыя абзацы вылучаюцца так, што змест наступнага часткова супадае са зместам папярэдняга ці падхоплівае яго думку:

*З густаты ночаў, над снегавай шырынёй поля, выплываюць кароткія дні.
Дні змрочна-белыя.*

Ці то гэта яны, ці то гэта ўпарта няўцёкшыя сляды ночы фарбуюць далёкія істужкі неба на даляглядзе, над тонкімі абрысамі чуць прыметнага лесу, у сінявата-цёмны колер. Ён лажыцца на снег [2, т. 1, с. 185].

Такое перакрываванне зместаў абзацаў з'яўляецца сродкам выражэння экспрэсіі выказвання, узмацняе яго эмацыянальную выразнасць.

У творах Кузьмы Чорнага пашыраны малыя абзацы, якія падводзяць вынік паведамлення, даюць яму ацэнку:

Дзяніс Пляцінскі хутка выехаў з двара, а Зынга доўга сядзеў на камені каля дзвярэй і гаварыў з Рытаю..

Назаўтра ж ён, каб як-небудзь услужыць ёй, сам пайшоў на станцыю купіць ёй білет на чыгунку. Правёў яе, выяўляючы клопат у розных дробязях, усадзіў яе ў вагоне і доўга глядзеў услед поезду.

І сумна і радасна было яму аднаму ў тую ноч [2, т. 1, с. 388].

Імкненне падкрэсліць асаблівую сэнсавую значнасць апошняга сказа абумоўлівае яго вылучэнне ў асобны абзац. На цесную сувязь паміж малым абзацам і папярэднім кантэкстам паказваюць займеннікі яму, тую.

Нярэдка пісьменнік, каб надаць адценне фінальнасці, завершанасці і падкрэсліць незваротнасць апісаных падзей, заканчвае свае творы такімі эмфатычна выдзеленымі малымі абзацамі:

Флёрка астаўся каля Гнядога. Ён яго паставіў на ранейшае месца пры жолабе, выйшаў, набраў свежай канюшыны, паклаў у жолаб і стаў глядзець на яго. Гняды не еў. Флёрка прыўзняўся на пальчыках і паглядзіў Гнядому лоб. Гняды не еў.

Тады Флёрка прытуліўся тварам да белых дошак новага жолаба і горка заплакаў [2, т. 2, с. 281].

Заклучны абзац апавядання характарызуецца ўсечанай структурай, залежнасцю ад кантэксту (на што паказвае займеннікавае прыслоўе тады) і рэалізуе сваё значэнне ў складзе больш буйнага фрагмента тэксту — абзацавага комплекса. Яго ж графічнае вылучэнне падкрэслівае нечаканасць выніку развіцця падзей.

Часта малы абзац сумяшчае ў сабе значэнне рэзюме і ацэнкі:

Идучы поплич мяне, дзеці рвалі кветкі, а Насцечка віла з іх вянок. Каля лесу я развітаўся з дзецьмі, і яны пайшлі назад, туды, дзе за поплавам відны былі будынкi іх роднага калгаса. Уваходзячы ў лес, я азірнуўся. Тры белавалосыя галоўкі відны былі пасярод зеляніва. Сонца стаяла ўжо высока, усё цвіло і пахла.

Як добра і хораша! [2, т. 2, с. 311].

На завершанасць апавядання паказвае вылучаны ў абзац клічны сказ, у якім выяўлена ацэнка душэўнага стану апавядальніка. Значэнне ацэнкі спалучаецца са значэннем выніку.

Некаторыя малыя абзацы можна назваць уводнымі, бо яны рыхтуюць наступнае разгорнутае паведамленне, коратка вызначаючы яго змест. Функцыя афармлення тэмы найбольш ярка праяўляецца ў тым выпадку, калі абзац, нярэдка абзац-сказ, адлюстроўвае змену персанажа, змену часу і месца дзеяння:

На голаў вышэй за ўсіх мужчын стаяў там Даніель Кіралейза — самы багаты шляхціц з хутароў.

Доўгі, як качарга, з шырокім аплыўшым тварам і тоўстымі рыжымі вусамі, ён заўсёды стараўся выглядаць чалавекам стальым і важным. Дзеля гэтага ён суконную жакетку сваю зашпільваў усяго на два гузікі — верхні і самы сподні, а пад адтапыраную сярэдзіну грудзіны запіхаў рукавіцы або часам нават і шапку: “тоўсты чалавек зусім іначай выглядае”, — гаварыў ён аб гэтым сваёй жонцы.

У хутаранскай капэле ён граў на кларнеце і, лічачы гэта вельмі важным і вялікім дзелам, стараўся заўсёды ўсім гаварыць аб гэтым [2, т. 1, с. 42].

Першы аднаказавы абзац выражае закончаную думку, ён толькі называе, а не раскрывае тэму абзацавага комплексу — Даніель Кіралеіза. Уводны абзац — зыходны элемент у разгортванні сюжэта, ён прадвызначае далейшую канкрэтызацыю характарыстыкі персанажа.

Абзацы могуць ажыццяўляць сувязь паміж іншымі (суседнімі) абзацамі і такім чынам выконваць злучальную функцыю. Наяўнасць такіх злучальных абзацаў дазваляе ўявіць тэкст як непарыўнае разгортванне думкі:

Трыццаць пяць год пражыла Ганна, усякі дзень жыцця быў доўгі, як год, а гады прайшлі неўзаметку. І ніяк не прыходзіла тое светлае, на што было ў Ганны так многа надзей. І з цягам часу, з кожным годам усё больш і больш гінулі гэтыя надзеі. Цяпер яны з'яўляліся ўжо рэдка калі, прыносілі яны з сабой на момант радасць, а пасля так жа раптоўна гінулі і пакідалі пасля сябе надоўга тупое незадавальненне і смутак.

Ганна жыла пры брату.

Брат Аляксей быў сарваны цяжкаю працаю; часта, затаіўшы на твары пачуццё болю, ляжаў на палатках ніцма і маўчаў. А пасля, сярдзіты, унікаў Ганну дармаедствам, а Ганна яго шкадавала — ведала злосць хворага чалавека. Не магла толькі гэтага самага Ганна дараваць братавай жонцы. І кожны дзень плакала Ганна. Кожны дзень плакала і братава жонка ад крыкаў Аляксея, кожны дзень у хаце была калатня [2, т. 1, с. 215].

Злучальны аднаказавы абзац аб'ядноўвае суседнія абзацы ў адзін абзацавы комплекс, прысвечаны характарыстыцы Ганны, дапамагае ўключыць у тэматычнае адзінства інфармацыю пра брата гераіні і іх узаемаадносіны, а таксама падкрэслівае непарыўнасць і цэласнасць апавядання.

Такім чынам, малыя абзацы дапамагаюць зразумець адметнасць аўтарскай арганізацыі матэрыялу, афармляюць тэму тэкставага адрэзка, рыхтуюць наступнае разгорнутае паведамленне, акцэнтуюць увагу на найбольш важных момантах у развіцці сюжэта, падкрэсліваюць экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць выказванняў, звязваюць абзацы ў абзацавым комплексе. Акрамя таго, мэтанакіраваны адрыв аднаго паведамлення ад другога і выдзяленне яго ў

самастойны абзац з'яўляецца сродкам стварэння разнастайных экспрэсіўных адценняў. Знаёмства з сэнсава-функцыянальнай абумоўленасцю выдзялення абзацаў у мастацкім тэксце, на нашу думку, будзе садзейнічаць узбагачэнню тэарэтычных ведаў вучняў па беларускай мове, развіццю навыкаў лінгвістычнага аналізу мастацкага тэксту, авалоданню багаццем роднай мовы.

1. Беларуская мова: Падруч. для 10 — 11 кл. агульнаадукац. шк. з рус. мовай навучання. — Мн.: Нар. асвета, 1999.— 271 с.

2. Чорны К. Збор твораў: У 8 т. — Мн: Маст. літ., 1972 — 1975.

3. Лявонава Е. А. Нерэалістычныя плыні ў замежнай літаратуры другой паловы XIX — пачатку XX ст. // Беларуская мова і літаратура.— Вып. 2.— Мн., 1996.— С.103 — 116.